

Казакбаева Т.М.

Қазақстан Республикасы су шаруашылығы саласында су ресурстарын басқаруды оңтайландыру

Мақалада Қазақстан Республикасы су кодексіне негізделген басты заңдар жүйесі қарастырылып, соңғы жылдардағы мемлекеттік статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтеріне сай мемлекеттік меншік есебінен су шаруашылығы салаларын қаржыландыру есептері қарастырылды. Су пайдалану мәселелеріне орай дайындалған соңғы жылдардағы бағдарламалар қарастырылды. Су шаруашылығына қатысты шығындар көлемінің артқанына қарамай, қоршаған орта жағдайының күтілетін жақсаруы байқалмайтындығы орнатылды. Су ресурстарын басқарудың қолда бар механизмдері өте төмен тиімділігімен ерекшеленеді.

Түйін сөздер: су ресурстары, су шаруашылығы, су нысандары, қаржыландыру, су пайдалану, экономикалық механизм, экономикалық бағалау, кешенді пайдалану.

Kazakbayeva T.M.

Water resources management optimization in the areas of water management of the Republic of Kazakhstan

The article considers the main legal systems based on the Water Code of the Republic and materials of Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan on financing water management at the expense of the state budget are studied as well. Programs on water consumption problems in recent years are analyzed. It was found that increasing the cost of water-related goals there is no expected improvement of the environment. The existing mechanism of water resources management has extremely low levels of efficiency.

Key words: water resources, water management, financing, water consumption, economic mechanism, economic evaluation, comprehensive intake.

Казакбаева Т.М.

Оптимизация управления водными ресурсами в водохозяйственных отраслях Республики Казахстан

В статье рассмотрены основные законодательные системы, основанные на водном кодексе Республики, также изучены материалы агентства по статистике Республики Казахстан по финансированию водохозяйственной деятельности за счет государственного бюджета. Проанализированы программы по проблемам водопотребления за последние годы. Установлено, что при увеличении затрат на водохозяйственные цели не происходит ожидаемого улучшения состояния окружающей среды. Существующий механизм управления водными ресурсами отличается крайне низкими показателями эффективности.

Ключевые слова: водные ресурсы, водное хозяйство, финансирование, водопотребление, экономический механизм, экономическая оценка, комплексное использование.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ СУ
ШАРУАШЫЛЫҒЫ
САЛАСЫНДА СУ
РЕСУРСТАРЫН
БАСҚАРУДЫ
ОҢТАЙЛАНДЫРУ**

Кіріспе

Су ресурстары басқа да ресурстар сияқты мемлекеттің басты өндіргіш күштерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Су өндіріс саласында көптеген технологиялық процестерді қамтамасыз етумен қатар, адамдар өмір сүруі мен тіршілік етуінің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Ұзақ уақыт бойы дүниежүзілік су айналымына байланысты су ресурстарының сарқылмайтындығы туралы көзқарас қалыптасып келді. Алайда өндіріс күштерінің дамуымен, суды көп пайдаланатын өндіріс орындарының көбеюімен, су көздерінің жаппай ластануымен суды пайдаланушылар арасында суды қолдану туралы қайшылықтар орын алуда. Нәтижесінде, көптеген ірі өзендер алаптарында су ресурстарының жетіспеушілігі орын алып, қоғамда суды пайдалану мен су сапасына деген сұраныс артты. Осыдан судың шектеулі және қоғам үшін барынша құнды ресурс екендігі байқалды. Бұл мәселені шешудің басты жолы аймақтық және мемлекеттік шеңберде су ресурстарын басқарудың экономикалық механизмін әзірлеу болып табылады. Су ресурстарын басқару мәселесін зерттеу, ең алдымен, су ресурстарына байланысты заңнамалар жүйесін зерттеу және талдаудан басталуы керек.

Су ресурстарын басқарудың жаңа экономикалық механизмін зерттеуді ең алдымен мемлекеттік су ресурстарын басқару органдарының көпжылдық жұмыс деректерін, жалпы экономикалық басқарудағы кіріс пен шығысты талдаудан бастаған жөн.

Бастапқы деректер мен зерттеу әдістері

Су ресурстарын пайдаланудың экономикалық механизмнің негізі су пайдаланудағы жалпы пайдаланушылар мен су нысандары арасындағы шарттар болуы керек. Ол үлгі келесі қағидалар негізінде құрылуы ұсынылады:

- су көздеріндегі су ресурстарын экономикалық бағалау және су пайдалану шарттарының ақылы жүргізілуі;
- экономикалық жауапкершілік және тұрғындар мен халық шаруашылығын су ресурстарына қойылатын талаптарға сай сапалы сумен қамтамасыз ету, су көздерінің санитарлық-эколо-

гиялық жағдайын жақсарту және оларды ластану мен сарқылудан қорғау;

– су шаруашылығы аясындағы қызметте өзін-өзі қаржыландыру;

– су ресурстарын пайдалануды басқаруда елдің түрлі өңірлеріндегі жергілікті шарттарын есепке алу;

– су ресурстарын пайдалануды басқаруда алаптық-аймақтық басқаруға назар аудару;

– су нысандарын қолдануға байланысты шешімдер қабылдауда қоғамның араласуы мен ақпараттардың қол жетімдігі шарттарын қадағалау.

Көп жылдар бойы су ресурстарын пайдалануға байланысты төлемдер жүйесі қалыптасты. 1920-1930 жылдары салық ретіндегі су терімі белгіленген болса, 1937-1957 жылдар аралығында жер бетіне ақаба суларын жинауға қатысты айыппұлдар салынған болатын, ол айыппұлдар мемлекет бюджетіне түсіп отыратын.

Өндіріс мақсаттарына арналған су ресурстарын пайдалануға қатысты төлемдер 1982 жылы салынса, жер асты суларына қатысты төлемдер 1984 жылы салына бастады.

Қазақстан Республикасында су шаруашылығында заңнамалық қағидалар су кодексінің 3 бабы 1 тармағына сәйкес реттеледі. Қазақстан Республикасының су заңнамаларының мақсаттары халықтың және қоршаған ортаның тіршілік жағдайын сақтау мен су қорын қорғаудың, сумен жабдықтаудың және су бұрудың экологиялық қауіпсіз және экономикалық оңтайлы деңгейіне қол жеткізуді қолдауға негізделеді. Осы сияқты қағидаларға негізделе отырып, Республикада су ресурстарын пайдалану саласында маңызды заңдар қабылданған. Солардың ең бастысы 2003.07.09 қабылданған, № 481 «Қазақстан Республикасының су кодексі» болып табылады және Республикадағы барлық су пайдалану мен су ресурстарын пайдалануға байланысты заңдар осы кодекстің 4 бөлімінде қарастырылған. Сонымен қатар, бұл бөлімде мемлекеттің су саясатына байланысты бағыттары мен су ресурстарын пайдаланудың экономикалық аспектілері, су пайдаланушылар мен тұтынушылар міндеттері де айқын көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасы су заңдарының міндеттері:

1) су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты жүргізу;

2) су қатынастарын реттеу;

3) тұрақты су пайдалану және су қорын қорғауды қолдау мен дамытудың құқықтық негіздерін қамтамасыз ету;

4) су қорын пайдаланудың және қорғаудың негізгі принциптері мен бағыттарын айқындау;

5) су ресурстарын зерттеу, барлау және осы ресурстар мен су шаруашылығы құрылыстарын ұтымды және кешенді пайдалану саласындағы қатынастарды басқару.

Қазақстан Республикасының су қоры айрықша мемлекеттік меншікте болады. Су қорын иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асырады. Су нысандарына мемлекеттік меншік құқығын бұзған жеке және заңды тұлғалардың іс-әрекеттерінің күші болмайды және ол Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауапкершілікке әкеп соқтырады.

Қазақстан Республикасының су заңдары мынадай принциптерге негізделеді:

1) халықтың өмірі мен қызметінің негізгі болып табылатын сулардың қажетті мөлшерімен және кепілді сапасымен бірінші кезекте қамтамасыз ету;

2) халықты бірінші кезекте ауыз судың қажетті мөлшерімен және кепілді сапасымен қамтамасыз ету;

3) халықтың суға әділ және теңдей қол жеткізуі;

4) су алуды азайтуға және судың зиянды әсерін кемітуге мүмкіндік беретін қазіргі заманғы технологияларды игеріп, кешенді және ұтымды су пайдалану;

5) су нысандарын, оларды қорғаумен қоса кешенді пайдалану;

6) арнайы су пайдаланудың ақылы жүргізілуі;

7) Қазақстан Республикасының су заңдарын бұзудан келтірілген залалды өтеу;

8) Қазақстан Республикасының су заңдарын бұзғандығы үшін жауапкершіліктің бұлтартпастығы;

9) су қорын пайдалану мен қорғау жөніндегі міндеттерді шешудің жариялылығы және оларға жұртшылықты тарту;

10) Қазақстан Республикасы су қорының жай-күйі туралы ақпараттың қолжетімділігі;

11) халықаралық нормалар мен Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттардың негізінде трансшекаралық суларды пайдалану [2];

Жоғарыда көрсетілген негізгі су пайдалануға қатысты заңдар негізінде Республикада су шаруашылығында су пайдалануға байланысты қаржылық қатынастарды жақсарту мақсатында заң орталығы құрылған. Осы орталықтың дамуы мен өркендеуі көптеген факторларға тәуелді. Олардың ішінде аса маңыздыларына мемлекеттік қолдау мен мемлекеттік басқару шарттары жатады.

Су шаруашылығын қаржылық қамтамасыз ету қажеттілігі, су қорын сақтау және қалпына келтірумен, су нысандарын тұтыну мен эксплуатациялау, табиғи суларды антропогендік ластанудан қорғауға байланысты су қорғау іс-шараларын ұйымдастырумен анықталады. Қаржы ресурстарының қомақты үлесі арнайы мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға қажет. Осы мақсатта су шаруашылығын дамытуға қажетті жалпы қаржының 40%-дан астам бөлігі жұмсалады. Қаржы ресурстарының қомақты бөлігі (20%-дан көп) су нысандарының экологиялық жағдайын жақсартуға, су шаруашылығы мониторингі жүйесін дамытуға, кадастрлық және жобалау жұмыстарына жұмсалады.

Мақалада Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігіне қарасты Статистика комитетінің ақпараттық жүйесі мәліметтері қолданылды. Функционалды талдау негізінде ақпараттардың сандық көрсеткіштері бағаланып, ғылыми абстракциялық тұрғыда жүйеленді.

Еліміздің су шаруашылығы саласында қаржылық қажеттіліктер артуда. Ол өз кезегінде су ресурстары саласының нашарлауынан, өнеркәсіп қорының тозуы мен ескіруінен анық байқалады. Алайда су шаруашылығының шынайы қаржыландырылуы төмендеуде.

Нәтижелері мен талдау

Қазақстан Республикасы Статистика жөніндегі комитеті Үкімет құрамына кірмейтін орталық атқарушы орган болып саналады. Сол себептен де комитет әрбір сала бойынша, жеке топтар бойынша есептер береді. Деректер әр маусым, әр жыл үшін ғаламторда комитеттің ресми сайтында жарияланады. Мақалада комитеттің алғаш жұмыс істей бастаған кезінде жарияланған мәліметтерінен бастап, зерттеу барысында жарияланған соңғы деректеріне дейін кесте түрінде жинақталып көрсетілді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігіне қарасты Статистика жөніндегі комитетінің (1-кесте) ресми деректеріне сай 2013 жылы қоршаған ортаны қорғауға жұмсаған шығындары 218,9 млн теңгені құрады. Шығындардың құрамында 34,0% – су көздерін ағынды сулардың ластауынан қорғауға, 30,8% – атмосфералық ауаны және климатты қорғауға, 19,5% – қалдықтардың айналымын басқаруға, 12,3% – топырақты, жерасты сулары мен жер беті суларының көздерін қорғауға және қалпына келтіруге тиесілі.

Қоршаған ортаны қорғау бойынша негізгі құралдарды күрделі жөндеуге жұмсалған шығындар 15,5 млн теңгені құрады. Күрделі жөндеуге жұмсалған шығындардың жалпы көлемінен 60,5% атмосфералық ауаны қорғау, 29,4% су қорларын қорғау және тиімді қолдану бойынша құрылыстар мен құрылғыларды жөндеуге бағытталған.

Ластайтын заттардың нормативті шығарындылары үшін талап етілген төлемақылар сомасы 49,7 млн теңгені құрады. Одан 34,2 млн теңге немесе 68,8% атмосфералық ауаны ластайтын зиянды заттар шығарындыларына, 14,3 млн теңге немесе 28,8% – қалдықтарды орналастыруға, 1,25 млн теңге немесе 2,4% су ресурстарының төгінділеріне тиесілі.

2013 жылы табиғатты қорғау заңнамаларын бұзудан болған зияндарды өтеу үшін талап қоюлар мен айыппұлдардың сомасы 31,3 млн теңгені құрады. Су шаруашылығын қаржылық қамтамасыз ету қажеттілігі су қорын сақтау мен қалпына келтірумен, су нысандарын тұтыну мен эксплуатациялау, табиғи суларды антропогендік ластанудан қорғауға байланысты су қорғау іс-шараларын ұйымдастырумен анықталады.

Қаржы ресурстарының қомақты үлесі арнаулы мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру қажет. Осы мақсатта су шаруашылығын дамытуға қажетті жалпы қаржының 40%-дан көп бөлігі жұмсалады. Қаржы ресурстарының тағы бір бөлігі (20%-дан жоғары) су нысандарының экологиялық жағдайын жақсартуға, су шаруашылығы мониторингісін дамытуға, кадастр жұмыстарына және жобалау жұмыстарына жұмсалады.

Еліміздің су шаруашылығы саласында қаржылық қажеттіліктердің артуын су ресурстары сапасының нашарлауымен, өнеркәсіп нысандарының тозуы және ескіруімен байланысты. Соған қарамастан, су шаруашылығының шынайы қаржыландырылуы төмендеуде.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика министрлігі статистика жөніндегі комитетінің республикалық бюджет немесе қаржы қоры бойынша № 10 функционалды тобында «Ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын аймақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары» сияқты салалардағы бюджеттік ақпарат келтірілген. Солардың ішінде су шаруашылығын қаржыландыруға байланысты 1998-2013 жж. аралығындағы деректерді пайдаланудың нәтижесінде келесідей қорытындыларға қол жеткізілді. Жалпы

алғанда қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған ағымдағы шығындардың жыл сайын өскендігін байқауға болады. Әрине әр саладағы өсу қарқынын елдегі экономикалық ахуал мен қаржы ортасында орын алған қоғамдық ақша айналымы өсіміне сәйкестендіруге болады. Оған ластағыш заттардың нормативті шығарындылары (төгінділері) үшін төлемақы мысал бола алады. Ол көрсеткіштердің де жыл сайын артқаны байқалады. Ол тек қана экономикалық жағдайға ғана байланысты емес, сонымен қатар, нысандардың экологиялық жағдайына да байланысты екені белгілі. Экологиялық мәселелердің белең алуы еліміздің барлық салаларына өз ықпалын тигізуде. Ал су шаруашылығы саласында негізгі нысандар тікелей мемлекет меншігінде болғандықтан, оның экономикалық және экологиялық маңызы еселеп артуда. Осыған орай қоршаған ортаны қорғау бойынша негізгі құралдарды

күрделі жөндеуден өткізуге жұмсалған шығындардың ластағыш заттар үшін төлемақыға тура пропорционал түрде өсуі заңды болып табылады. Ал 1999 жылғы осы салада күрделі жөндеу жұмыстары жүргізілгені белгілі, осыған байланысты меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелердегі шығындар жалпы бюджеттік шығындардың 49,6%-ын құраған. Ол басқа жылдармен салыстырғанда аса жоғары қарқынды. Сол сияқты 2008 жылдан бері де дәл осы салада қаржылық шығындардың күрт жоғарылағанын байқауға болады. Бұл, өз кезегінде, су шаруашылығы саласына үкімет тарапынан жеткілікті дәрежеде қаржылық назар аударылғанын көрсетеді. Мысалы, меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелерде 2002 жылы жұмсалған шығындар мөлшері жалпы шығындардың 50%-нан артық болса, 2003 жылы дәл сол сала бойынша осы көрсеткіш 3,6%-ға артық болған.

1-кесте – Мемлекеттік меншік есебінен су шаруашылығы салаларын қаржыландыру, млн тг [3].

Атаулары	Жылдар															
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған ағымдағы шығындар	12,7	14,2	14,8	16,6	16,7	19,5	17,5	12,6	21,9	37,7	32,3	67,4	73,7	35,3	41,7	59,3
Меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелер	6,4	7,1	7,4	8,3	8,4	10,3	11,9	5,8	7,9	17,9	24,9	26,3	46,9	31	41,7	59,3
Мемлекеттік меншіктегі кәсіпорындар бойынша	1,5	1,6	1,2	1,2	1,1	1,3	1,3	0,7	0,85	2,2	2,4	18,8	4,09	4,25		
Жеке меншіктегі кәсіпорындар бойынша	4,8	5,5	6,2	7,1	7,2	7,9	4,3	6,1	13,1	17,6	5	22,3	22,7			
Қоршаған ортаны қорғау бойынша негізгі құралдарды күрделі жөндеуге жұмсалған шығындар	3,1	15,5	2,9	2,1	2,2	1,4	1,4	1,0	1,2	2,5	5,6	5,1	9,8	78,0	55,9	74,4

Меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелер	1,006	4,9	1,5	1,13	1,12	1,21	0,14	0,55	0,65	1,4	2,86	2,25	5,0	41,8	55,9	74,4
Мемлекеттік меншіктегі кәсіпорындар бойынша	1,4	4,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,12	0,02	0,08	0,09	0,8	0,35	0,54	4,9		
Жеке меншіктегі кәсіпорындар бойынша	0,7	6,3	1,2	0,98	1,0	0,1	1,13	0,44	0,45	1,03	1,9	2,46	4,3	31,3		
Қоршаған ортаны қорғау бойынша негізгі өндірістік құралдардың орташа жылдық құны	52,1	94,6	58,4	154,5	160,1	82,9	81,7	85,2	92,8	112,7	19,8	202,6	194,1	239,6	118,9	85,2
Меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелер	26,1	47,3	29,2	77,3	80,1	45,1	44,4	46,7	55,1	60	10,6	115,8	110,8	123,5	118,9	
Мемлекеттік меншіктегі кәсіпорындар бойынша	7,1	7,5	5,8	5,8	5,2	4,6	4,3	4,4	5,1	4,1	0,3	0,2	8,86	26,75		
Жеке меншіктегі кәсіпорындар бойынша	18,9	39,8	23,4	71,4	74,8	33,2	33,0	34,1	32,6	48,6	8,9	86,6	74,4	89,3		
Ластағыш заттардың нормативті шығындылары үшін төлемақы	0,34	0,3	0,64	0,66	0,56	0,48	0,45	0,46	0,48	0,88	0,9	1,38	2,35	2,57	1,25	1,21
Меншіктің барлық түрлері бойынша кәсіпорындар мен мекемелер	0,25	0,03	0,36	0,33	0,31	0,32	0,24	0,14	0,36	0,55	0,57	0,68	0,95	1,34	1,25	1,21
Мемлекеттік меншіктегі кәсіпорындар бойынша	0,07	0,06	0,24	0,13	0,05	0,12	0,05	0,14	0,03	0,24	0,11	0,47	0,8	0,75		
Жеке меншіктегі кәсіпорындар бойынша	0,02	0,2	0,04	0,2	0,2	0,04	0,16	0,18	0,09	0,09	0,22	0,23	0,6	0,48		

1-кестенің жалғасы

Жалпы Қазақстан Республикасы бойынша барлық шығындар	67,9	124,3	76,1	173,2	179,0	103,8	100,6	98,8	115,8	152,9	57,7	275,1	277,6	352,8	2165	2189
Табиғатты қорғау заңнамаларына сай айыппұлдар	0,34	0,3	0,64	0,66	0,56	0,48	0,45	0,46	0,48	0,88	0,9	1,38	2,35	2,57	1,25	1,21

Республика бойынша табиғатты қорғау заңнамаларына сай айыппұлдар мөлшері шығындар мөлшерімен салыстыруға да келмейтіндей аз мөлшерде. Бірақ, соңғы жылдардағы деректерге сай айыппұлдар мөлшерінің де өсу тенденциясы байқалып отыр.

Кестедегі бос орындар осы жылы белгілі саладағы шығындар туралы ақпараттың жоқ

екендігін білдіреді, яғни соңғы жылдары статистика комитеті ақпараттарды тек жалпылама түрде ғана жариялаған. Статистика жөніндегі комитетінің мәліметтерінен №10 функционалды топ үшін мемлекеттік бюджеттен бөлінетін жалпы шығындар 2013 жылғы барлық топтар мен салаларда бөлінген қаржылық шығынның тек 3,2%-ын ғана қамтыған (2-кесте).

2-кесте – Қаржыландыру бағыттары бойынша шығындар мәліметтері (2013 ж.)

№	Шығындардың жөнелтілуі	Қосындысы мың теңге	Үлесі %
1	Өсімдік шаруашылығы	21313452	12,08
2	Мал шаруашылығы	38881910	22,04
3	Орман шаруашылығы	15307640	8,68
4	Су шаруашылығы	33224461	18,83
5	Балық шаруашылығы	1032990	0,59
6	ҚР АШМ	1101200	0,62
7	Ветеринария және өсімдіктерді қорғау	44298739	25,11
8	Басқару	21265748	12,05
	Жалпы	176426140	100

Жоғарыда аталғандай жалпы қаржыландыру көрсеткіштері айтарлықтай көп емес, тіпті қазіргі таңдағы су шаруашылығы саласының маңызы мен жай-күйін, экологиялық жағдайын және келешектегі маңызын ескере, аз деуге де болады. Әрине қаржыландырудың осындай төмен жағдайында су шаруашылығы саласының даму динамикасы туралы айту қиын.

Қазақстанда топырақ дефляциясына ұшыраған 77 млн га жер телімдері, 50 млн га-дан астам

жерлер топырақ эрозиясы қаупі бар жерлер, соның ішінде 17,7 мың га егістік, ал 74,4 мың га-дан астам жерлер сортаң болып табылады. Жер көлемінің 60 %-дан астам бөлігіне шөлейттену қаупі төніп тұр. Жер телімдеріне үздіксіз жасалған техногенді әрекеттер себебінен табиғи және антропогендік теріс әрекеттердің орын алуына әкелуде. Солардың ішінде топырақ эрозиясы басты мәселелердің бірі болып отыр. Оңтүстік Қазақстанның басты су алаптарында орын

алып отырған экологиялық мәселелерге – гидрологиялық режимнің бұзылуы, өзен атырауларының азуы (деградациялануы) сияқты мәселелерді келтіруге болады. 1970 жылдан бастап Іле өзенінің атырау көлемі 3046 км²-ден 1876 км²-ге дейін кішірейіп, батпақтанған аудандар, орманды жерлер көлемі азайған [4].

Ақпараттарды талдай отырып, су пайдалану мәселесінде өзін-өзі қаржыландыруға біртіндеп дағдылану аса қажет, яғни су шаруашылығында өзін-өзі қаржыландырудан келер пайданы арттыру керек екендігі шығады. Бұл қағидалардың орындалуы мемлекеттік су шаруашылығы эксплуатациялық мекемелерін құру арқылы жүзеге асырылуы қажет. Олар, өз кезегінде мемлекет меншігіндегі су нысандары мен гидротехникалық имараттарды басқару қызметін атқаруы тиіс. Су пайдаланушылар суды эксплуатациялаушы мекемелермен суды пайдалану шарттарына қатысты келісім-шарттар жасауы керек. Сол шарт негізінде су пайдаланушылар су шаруашылығы саласын тікелей қаржыландыру мүмкіндігіне ие бола алады. Осы арқылы су нысанын тікелей қаржыландыруға қызығушылығы бар су пайдаланушылар саны мен мүмкіншіліктері артады. Себебі, олар өздері пайдаланатын нысанның су шаруашылығындағы жобалау жұмыстарына қатыса алады. Сол кезде су нысанының немесе гидротехникалық имараттың келешек жұмыс жоспары тек басшылық немесе меншік иелерінің ғана емес, сонымен қатар су пайдаланушылардың да назарында болады.

Жоғарыда аталған мәселелер бойынша ҚР су кодексінің 43 тармағы негізінде 2003 жылы 9 шілдеде алаптық одақ құру ұсынысы қолға алынып, 2004 жылы 21 сәуірде ҚР су ресурстары комитеті тарапынан «Алаптық бірлестік туралы» ережелері қабылданды. 2004-2007 жж. аралығында «Қазақстанға арналған су ресурстарын бірлесіп басқару (СРББ) мен су қорғауға қатысты ұлттық жоба» БҰҰ-ның даму бағдарламасы негізінде Қазақстан Республикасы аумағындағы негізгі су шаруашылық алаптарында 8 алаптық бірлестік құрылды [5].

Соңғы жылдары су ресурстарын басқару мәселесіне баса назар аударылып келеді. Қазақстан Республикасы Президентінің №786 Жарлығымен Қазақстанның 2014-2020 жылдарға арналған су ресурстарын басқару мемлекеттік бағдарламасы бекітілді.

Елбасының «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында ХХІ ғасырдың жаһандық он сын-қатерінің бірі –

болжамдалып отырған су тапшылығынан туындаған мемлекетіміздің су ресурстарын басқарудың жаңа саясатын тұжырымдау қажеттігі туралы айтылған. Осыған байланысты Үкіметке су саласын дамыту жөніндегі ұзақ мерзімді бағдарлама әзірлеу тапсырылды.

Мемлекеттік бағдарламаның стратегиялық мақсаты – су ресурстарын басқарудың тиімділігін арттыру арқылы Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Бұл бағдарлама Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму жоспарының, басқа мемлекеттік бағдарламалардың, аймақтардың даму бағдарламаларының, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының мақсат-міндеттерімен үйлестіріліп дайындалды.

Мемлекеттік бағдарлама үш негізгі бағыт бойынша іске асырылмақ: суды үнемдеу және су ресурстарының көлемін ұлғайту бойынша шараларды жүзеге асыру арқылы халықты, қоршаған ортаны және экономика салаларын су ресурстарымен кепілді түрде қамтамасыз ету; су ресурстарын басқару тиімділігін арттыру; сулы экологиялық жүйелердің сақталуын қамтамасыз ету.

Бұл Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан бері су ресурстары жөніндегі алғашқы бағдарламалық құжаты екендігін атап өткен жөн. Бұған дейін қабылданған «Ауыз су» және «Ақ бұлақ» салалық бағдарламалары сумен қамтамасыз етудің тек бір тармағы – ауыз сумен қамсыздандыру мәселелерін қарастырған болатын.

Бағдарламаның сараптамалық бөлімінде еліміздің су қауіпсіздігі үшін негізгі сын-қауіптер белгіленіп отыр. Климаттың ғаламдық өзгеруі, көршілес елдердің трансшекаралық суларды алуын ұлғайтуы, суды ұтымсыз пайдалану (су ысырабының көрсеткіштері 50-60% жетеді) салдары түзелмей, жағдай жағымсыз сценарий бойынша өршісе, 2040 жылға қарай Қазақстандағы су ресурстарының тапшылығы жылына 12 км³-ді құрайды деген болжамдар бар.

Мемлекеттік бағдарлама су ресурстарын ұтымды пайдалануды ынталандыру механизмін іске қосады. Мысалы, ауыл шаруашылығы саласында су тұтыну мөлшерін азайту үшін өсірілетін дақылдар құрамы өзгертіліп, ауыл шаруашылығы алқаптары мен суландыру инфрақұрылымының жағдайы, қолданыстағы суару тәсілдері, ауыл шаруашылығын жүргізу практикалары зерттелмек. Сонымен қатар инфрақұрылым қалпына келтіріліп, жер өңдеу мен суарудың заманауи технологиялары енгізіледі.

Бағдарламада трансшекаралық өзендер суларының әділетті негізде бөлінуіне бағытталған шараларды іске асыру қарастырылған. Бұл шаралар қатарында келіссөздер жүргізетін топтарды күшейту, болжамдар құрастыру, келіссөздер жүргізу стратегиясын дайындау, трансшекаралық сулардың мониторингі инфрақұрылымын құру, трансшекаралық сулар бойынша келісімдерді бекіту жұмыстары бар.

Ішкі су ресурстарын реттеу су инфрақұрылымын жетілдіру және қалпына келтіру бойынша мемлекетіміз үшін маңызы зор жобаларды іске асыру жолымен жүргізіледі.

Сонымен қатар, бағдарламада су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру, сондай-ақ, тарифтік саясат пен су шаруашылығы саласын реттеу бойынша кешенді іс-шаралар көзделген.

Мемлекеттік бағдарлама ұсынған іс-шараларды іске асыру нәтижесінде елімізде жылына 9,5 км³ су үнемделуі күтіледі. Олардың алғашқы 2,6 км³ (немесе 2040 жылға болжамдалған су тапшылығының 21%-ы) су тарифтерін өсірмей, өзін өзі өтейтін шараларды жүргізу арқылы үнемделмек.

Қарастырылған шаралардың іске асырылуы нәтижесінде 2020 жылға қарай жалпы ішкі өнімнің бірлігіне жұмсалған су 2012 жылғы көрсеткіштермен салыстырғанда 33%-ға азаяды. Бұл қабылданған мемлекеттік бағдарламаның негізгі мақсатты индикаторларының бірі.

2014-2040 жылдар аралығындағы қаржыландырудың бағаланған есептік мөлшері 8,2 трлн. теңгені құрайды. Оның 5,4 трлн. теңгесі республикалық және жергілікті бюджеттерден бөлінсе, қалған 2,8 трлн. теңге бюджеттен тыс көздерден тартылмақ [6].

Қазіргі уақытта ҚР қоршаған орта және су ресурстары министрлігі Елбасы Жарлығына сәйкес әзірлеген мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру бойынша іс-шаралар жоспары мемлекеттік органдарда келісуден өткізіліп жатыр.

Қорытынды

Осылайша 1998 жылдан бергі статистика жөніндегі комитеті мәліметтерін саралай келе су ресурстарына жұмсалған қаржы көлемінің жылдан жылға арту тенденциясы байқалды. Аталған мәселе бойынша жұмсалған шығындар да, су пайдаланушылар әрекеттеріне байланысты су шаруашылығындағы табыс көлемі де артқан. Бүгінгі күнде елдегі экологиялық ахуалдың нашарлауы себебінен айыппұлдар көлемінің артуы су нысандарының негізгі мәселелерін шешуге толық мүмкіндік бере алмайды, яғни су шаруашылығы салаларындағы басқару жүйесі тиімділігі толыққанды емес. Сонымен қатар, соңғы жылдары қолға алынған бағдарламалардың да су шаруашылығы саласында экологиялық, экономикалық мәселелерді толық шешуге мүмкіншілігі жоқ.

Сондықтан су шаруашылығы саласында тұрақты ресурстық базаны оңтайландырудың басты шешімі – су нысандарын өзін-өзі қаржыландыру, су ресурстарын ұтымды пайдалану механизмдерін жетілдіру, су ресурстарын пайдаланудың инновациялық әдістерін қолдану және су ресурстарын басқаруға қатысты әрбір мәселеге жеке-жеке тоқталу арқылы қадағалау жолдарын табу керек. Ол үшін ең алдымен елдегі су шаруашылығы алаптарында әрбір алап үшін жеке су ресурстарын тиімді пайдалану жүйесі әзірленуі тиіс. Ол жүйеде алаптың су ресурстары толық бағаланып, алап шегінде және көрші мемлекеттер аумағында қалыптасатын ағынды көлемі анықталып, стационарлы ағынды көлемі есептелуі керек. Сонымен қатар, алаптың физикалық-географиялық ерекшеліктеріне сай, келешекте үнемделетін су ресурстарын болжай отырып, су ресурстарын тиімді пайдаланудың заманауи әдістері ұсынылуы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 № 481-2003. Қазақстан Республикасының су кодексі.
- 2 «Қазақстан Республикасының 2013-2015 жылдардағы бюджетіне қатысты заң» 2012.10.23 қабылданған №54 V, 2012.
- 3 Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика министрлігі статистика комитеті мәліметтері/ http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage
- 4 Козыбаева Ф. «Почвы Казахстана» Интернет журнал. Проблемы и пути их решения/Информационное агентство DKNEWS/Деловой Казахстан/<http://dknews.kz/pochvy-kazahstana-problemy-i-puti-ih-resheniya/>
- 5 Су ресурстарын кешенді пайдалану мен қорғаудың басты және бассейндік схемаларын және су шаруашылығы теңгерімдерін әзірлеу әрі бекіту ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 10 ақпандағы № 159 қаулысы.
- 6 Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 30 желтоқсандағы № 1423 қаулысы.

References

- 1 № 481-2003. Kazakstan respublikasynyn su kodeksi
- 2 «Kazakstan respublikasynyn 2013-2015 zhyldardagy byudzhetine katysty zan» 2012.10.23 kabyldangan №54 v, 2012
- 3 Kazakstan respublikasy ulttyk ekonomika ministriligi statistika komiteti malimetteri/ http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalid/publicationspage
- 4 Kozybayeva F. «Pochvy Kazakstana» internet zhurnal. problemy ikh puti resheniya/informacionnoe agentstvo dknews/delovoj Kazakstan/<http://dknews.kz/pochvy-kazahstana-problemy-i-puti-ih-resheniya/>
- 5 Su resurstaryn keshendi pajdalanu men korgaudyn basty zhane bassejndik sxemalaryn zhane su sharuashylygy tengerimderin azirleu ari bekitu erezhesin bekitu turaly Kazakstan respublikasy ukimetinin 2004 zhylygy 10 akpandagy № 159 kaulysy
- 6 Kazakstan respublikasy normativtik kukyktyk aktilerinin akparattyk-kukykyk zhuiesi, Kazakstan respublikasy ukimetinin 2013 zhylygy 30 zheltogsandagy № 1423 kaulysy